

שהעם מכסים פניהם בטלית, יש לחוש למי שאין לו טלית, יעוין משנ"ב בסעיף ל"א ס"ק קט"ו), אבל כשיתעטפו ב' כהנים בטלית אחת ודאי איכא למיחש להיסח דעת הכהנים שיסתכלו זה בפני זה (וזה בידי זה, לפי המנהג השני), ועל כן לכל הדעות אין להתעטף ב' כהנים בטלית אחת אלא יקחו טלית נוספת מאחד מן הצבור.

וכל זה הוא מצד היסח הדעת של הכהנים אשר לפי זה הי' מן הראוי לומר דאם אי אפשר לקחת טלית נוספת אזי ישא אחד כפיו בטלית והשני בלא טלית, דעיטוף הטלית אינו אלא מנהג והשתא ישא השני כפיו בלא טלית ותתקיים המצוה דברכת כהנים מבלי ההידור של המנהג (ודרך זו, שאחד ישא כפיו בטלית והשני בלעדי, היא יותר טובה ממה שנאמר שישאו שניהם כפיהם בטלית אחת, שאם ישאו כפיהם בטלית אחת יש חשש היסח הדעת בשני הכהנים, ואילו נושא האחד כפיו בטלית לבדו הרי עכ"פ בכהן זה אין חשש היסח הדעת, ואי דאיכא חשש היסח הדעת גבי העם השומעים על ידי שאפשר להסתכל בכהן שאינו עטוף בטלית, הרי מניעת היסח הדעת של הכהן חשובה יותר ממניעת היסח הדעת של העם כדמוכח מהמנהג הראשון דחייש להיסח דעת הכהן ולא אכפת לי' מחשש היסח הדעת של העם ע"י שידי הכהנים הם מחוץ לטלית, וגם המנהג השני לא פליג על זה כמבואר לעיל דטעמו הוא משום דאין לחשוש מהיסח הדעת של הכהן על ידי ידיו עצמו).

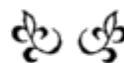
אכן כיון שהמנהג הוא השתא שיהיו הכהנים מתעטפים בטלית הרי כשישא כהן האידנא

כפיו בלא טלית הוי כמי שיש לו מום בפניו או בידיו וכמי שידיו צבועות שמבואר בסעיף כ"ט ול"ב דלא ישא כפיו, ויעוין במג"א ס"ק מ"ה בהא דאיתא בשו"ע סעיף ל"א דאם מנהג המקום לשלשל הכהנים טלית על פניהם אפילו יש בפניו ובידיו כמה מומין ישא את כפיו, וכתב על זה המג"א דאם אין המנהג כן אפילו רוצים כל הכהנים לשלשל טליתם אסור דמכל מקום יסתכלו בהם מפני ששינו מנהגם ויסיחו דעתם עכ"ד, והכי נמי אם ישא כפיו בלא טלית יגרום להיסח הדעת (ומטעם זה נמי אין להתעטף ב' כהנים בטלית אחת דיהי' ע"י זה היסח הדעת), ועל כן נלע"ד דאם אין מזדמנים לאותם שני כהנים ב' טליתות ישא האחד כפיו כשהוא עטוף בטלית והשני יצא לחוץ ולא ישא כפיו.

ובעייני בזה ראיתי דבר תימה בא"ר שעל הלבוש כאן, שהלבוש הביא רק המנהג הראשון (שהידים הם מחוץ לטלית), וכתב הא"ר שהלבוש השמיט המנהג השני משום דנראה לו עיקר שהידים חוץ לטלית, וכן הסכים בכנסת הגדולה בשם רדב"ז, ובדפוסים החדשים של הא"ר ציינו לדברי הרדב"ז בח"ד סי' ו', וזה תמוה כי ברדב"ז שם מבואר להדיא דמנהג הכהנים בארצותיו הי' לכסות פניהם וידיהם בשעת ברכת כהנים וכתב הרדב"ז טעמם שלא לתת מכשול לפני העם יעו"ש (וכידוע הרדב"ז הי' במצרים וכן הוא באמת מנהג מצרים כמו שהעיד הב"י בס"י קכ"ח), וספר כנסת הגדולה אינו לפני, וצ"ע.

דברי הדו"ש

צבי יצחק אברמוביץ

סימן ל

בענין התקנת שבילין ומדריגות בבית קברות

אחדשה"מ, בדבר השאלה בנידון בית הקברות במחניכם אשר מבקשין לעשות בו שבילין ומדריגות להקל הגישה לקברות ידועים,

ב"ה, אור ליום ג' לסדר ואקברה מתי מלפני, תשמ"ב
כבוד ידידי הרב מו"ה אברהם דוידוביץ שליט"א
הרב דראש פינה

ושמא היינו דקאמר בפרק מי שמתו מדלגין היינו ע"ג ארונות של מתים שלא רצו לדרוך ע"ג משום איסורא מיהו יש מפרשים מדלגין כלומר ממהרין ורצין עכ"ל, הרי דניחא לי' לפרש הך דמדלגין משום איסור הנאה לשיטת הר' ישעי', והרי שם מיירי בהילוך לפי שעה ואפילו הכי אסור, ובעוניי דברי הט"ז ז"ל צריכים לי עיון.

אבל על כל פנים המובן מדברי הט"ז הוא דאין האיסור בהליכה על גבי הקברים אלא מדרבנן (היינו דההליכה לא חשיבא הנאה ממש) דבדאורייתא ודאי אין לחלק בין זמן מועט לזמן מרובה, וכיון דבנידון דידן אין כאן אלא ספק דילמא יש קבר תחת המדרגות והשבילין הרי יש מקום להתיר מכח דספיקא דרבנן לקולא, ועוד שגם הרמ"א לא סגר עלינו הדרך לפסוק בודאי כהר' ישעי' שהרי סיים וכתב בסי' שס"ד שם ויש חולקים ומתירים, ומתוך אריכות הלשון משמע דקאי גם אריש דבריו לענין עיקר הדין דתלוש ולבסוף חברו ולא רק אסיפא לענין מציבה (וכן מבואר מתוך דברי הגר"א ז"ל שם בסק"ב), וא"כ הוי ספק ספיקא בדרבנן ושרי.

והנה כ"ת שלח אלי תשובת רב מובהק אחד בנידון זה (הוא הרב ממאקווא ז"ל ונדפסה עתה תשובתו בספרו שו"ת עטרת משה חיו"ד סי' רמ"ג), ונראה מדבריו שתפס לענין איסור ההנאה בהליכה ע"ג קבר דהתקנת שבילין קבועים חשיבא כדריסת קבע שהרי נעשה השביל לשימוש קבע, והנה מלבד שלא ירד בני עמו בגוף הסברא דלענ"ד השימוש בשבילין אינו אלא שימוש ארעי שהרי ההליכה בהם אינה אלא הליכת אקראי לעת מצוא ועל כן גם גוף התקנת השבילין לא הויא כדריסת קבע לענין איסור הנאה, מלבד זאת הרי כבר כתבתי דיש להתיר בנידו"ד הליכה בשטח ביה"ק גם מבלי טעם הט"ז ז"ל.

אמנם כיון שהשבילין והמדרגות יהיו מקום מתוקן ומסודר יש לחוש שבהמשך הזמן יבואו לעשות באיזה מקום מן השבילין והמדרגות שימוש הנאה אחר מלבד שימוש ההליכה, ולזאת

אולם מתוך שביה"ק עתיק הוא יותר מס' שנה קרוב הוא שנאבדו בו קברים (ויש לי להוסיף כי באמת מצינו שיעור ס' שנה לענין שכחת מקום קבר, יעוין כתובות כ' ע"ב), והשתא השאלה היא אם מותר לעשות שם השבילין הנ"ל שיש לחשוש שההולך בהם יהלך על הקברים, וגם עצם העבודה הזאת לכם יש לדון עלי' כיון שתוך כדי העבודה יזיזו עפר וישתמשו בו ואיכא למיחש משום חפירת הקבר ומשום הנאה מן הקבר.

ותחילה נדון בגוף ההליכה על אותם שבילין ומדרגות (בגוונא שכבר הם קיימים בביה"ק שיש לחוש בו שנעשו על גבי קברים), והנה הט"ז יו"ד סי' שס"ד סק"א הביא מההגהות אשר"י דאסור לדרוך ע"ג הקברים משום דאסור בהנאה וסיים וכתב וז"ל, ובפרק המוכר פירות (ב"ב דף ק"א ע"א) פירש רשב"ם דנושאי המטה שדורסין ע"ג המערות המוקפות מכל צד כשמביאין את המטה לחצר דבשביל הילוך לפי שעה לא קפיד ר"ש עכ"ל, משמע דאין איסור כשדורסין ע"ג הקברים לפי [שעה] בהילוך למקום שרוצים לילך שם, עכ"ל הט"ז, ולא זכיתי להבין הדברים דהא מה שכתב ההגהות אשר"י לאיסור הוא מצד איסור הנאה כמבואר מלשונו והיינו דקאי בשיטת הר' ישעי' ז"ל דתלוש ולבסוף חברו נאסר בהנאה, וא"כ מה ראי' מפרק המוכר פירות דדריסה לפי שעה שרי, הלא שם איירי במערה שהקרקע שעל גבי המת היא קרקע עולם ולכולי עלמא לא נאסרה בהנאה (יעו"ש בש"ך סק"ב), והא דקאמר הש"ס הא קמיתדשי להו, יש לפרש דמשום בזיון המת אתינן עלה, וכן הוא בפירוש הרבינו גרשום שם על הגליון שכתב ואיכא זילותא דשכבי, ולענין זה יש ראי' מדברי הרשב"ם דבהילוך לפי שעה ליכא משום בזיון המת אבל לענין איסור הנאה מנא לן לחלק בין זמן מועט לזמן מרובה, ועוד דיעוין באור זרוע הלכות אבלות סי' תכ"ג (שהוא מקור דברי ההגהות אשר"י הנ"ל) שאחר שהביא ראיות לשיטת הר' ישעי' הנ"ל סיים וז"ל, וא"כ לפי מה שפירשנו אסור לדרוך ע"ג ביה"ק משום דאסירי בהנאה

אין בעשייתן בזיון למת שעושין שביל ומדריגה על קברו.

והנה לענין הבזיון שבדריסה ע"ג קבר, אין לנו בנידון אלא ספק אחד להיתר, היינו דילמא אין קבר תחת מדרס כף הרגל של ההולך שם, והרי כתב הש"ך בסי' שס"ח סק"ד בשם הב"ח דאין להניח לעכו"ם שומר הקברות ליטע אילן ולזרוע גן אלא במקום שאין בו ספק קבר, הרי לנו דספק בזיון המת לחומרא, אולם כיון שההילוך אינו אלא לפי שעה וזה הא ודאי מוכח מההיא דב"ב הנ"ל דבהליכה לפי שעה אין משום בזיון המת, א"כ אין אנו צריכים לדון כלל אם תחת השביל והמדריגה יש קבר או לאו, דאפילו אם יש שם קבר אין לאסור הליכה לפי שעה ופוק חזי מה עמא דבר שהולכים בביה"ק העתיקים להקברים הידועים והמצויינים.

אולם עצם עשיית השבילין בודאי נראה מצד הסברא דיש בזה בזיון להמת הפרטי הקבור תחת השביל (ולא יועיל כנגד זאת מה שזה נעשה לכבוד המתים האחרים), מכל מקום בנידון דידן שכפי דברי כ"ת בית הקברות נמצא במקום מדרון יש לחוש שבהמשך הזמן יוסר העפר מעל הקברים ע"י הגשמים ויתגלו ח"ו המתים שאין מצבה על קברם וגם יש לחשוש לגרירת ח"ו, ולכן לפענ"ד בכה"ג השבילין והמדריגות כבוד המה למת ולא בזיון (ואף שאמת הוא שעשיית השבילין והמדריגות אינה לצורך קבורת המת כמו שכתבתי לעיל מכל מקום בזיון המת אין כאן), ועוד שע"י עשיית השבילין והמדריגות יתרבו המבקרים בביה"ק לפקוד קברות אבותיהם הידועים להם, וכמדומה המנהג הוא להזכיר בתחנות שאומרים אצל הקברים כל המתים הקבורים בביה"ק זה וא"כ הוי בזה טובה גם לאותם הנפטרים שאולי ע"ג קברם נעשים השבילין, ועל כל פנים כל כמה דלא ידעינן שהשביל נעשה ע"ג קבר חזיין סברות אלו לאצטרופי.

והגם שראיתי לכ"ת שכתב דיש לתלות שהעפר הנמצא עתה בשטח שעליו דנים לעשות

נראה דראוי לעשות תקנה שתהי' עוד סניף להנצל מחשש איסור דאורייתא בהנאה מן הקבר, יעוין בשו"ת רעק"א סי' מ"ה (הובא בפת"ש ריש סי' שס"ד) שכתב דלולי דמסתפי ה"י אומר דמה דס"ל להרבינו ישעי' שהעפר שמכסין בו את המת בתוך הקבר אסור בהנאה, זה דווקא כשיעור כיסוי פני המת שזהו לכבוד המת, אבל מה שהוא למעלה מזה יש לומר דעושים רק שיהי' הקרקע שוה שלא יפול הנופל או לעשות מקום פנוי לקבורת מתים, יש לומר דהך עפר מותר בהנאה יעו"ש, ועל פי זה אם יעשו השבילין והמדריגות בשיעור גובה חשוב (לכל הפחות טפח) ימצא דהדריסה היא ע"ג עפר המותר, ואף כי הרעק"א ז"ל מסיים שם דמדברי הט"ז והמג"א באו"ח סי' תקכ"ו לא משמע כן אלא דהכל הוי צורך המת יעו"ש, מכל מקום יש לומר דזה הוא דווקא בעפר ששמים על המת לשם קבורתו דבזה נחשב הכל צורך המת אף שכבר כיסו פניו, אבל בנידון דידן שהוספת העפר דהשתא אינה לשם קבורה אלא לשם עשיית דרך יש לסמוך על סברת הרעק"א ז"ל דהעפר הזה אינו נאסר בהנאה, וכיון שכבר הביא הרעק"א שם בשם הרב מליסא דאם יש עפר אחר על גבי העפר האסור בהנאה יש לומר דאין הדריסה חשיבא הנאה, דהעפר האסור הוי רק כטמון בתוכו דכמה עפר מצוי בשוק (ויעו"ש ברעק"א שכתב דסברת הרב מליסא ז"ל אינה מוכרחת כל כך דיש לומר דמכל מקום נהנה דבעפר האסור תומך יסודותיו לקרקע שע"ג שלא יפול מתחתיו, אך אעפ"כ גם הוא ז"ל מצרף סברא זו לשאר סברות שכתב להתיר בנידונו, ויעוין עוד בזה בשו"ת אמרי יושר מהרב ר"מ אריק ז"ל ח"ב סי' נ' בסופו), לכן אם יעשו השבילין והמדריגות בגובה חשוב כנ"ל פלטינן בזה מחשש איסור הנאה בדריסת קבר המת.

עד עתה כתבתי לענין איסור הנאה ע"י ההילוך באותן השבילין, אולם יש לדון משום בזיון המת שיש בהליכה על קברו שהרי כתבו האחרונים ז"ל שבדריסה על קבר המת יש בזיון להמת, וכן יש לדון על עצם עשיית השבילין אם

השבילין הוא עפר סחף שבא מראש ההר ולא עפר שניתן ע"ג הקברים על ידי קוברי המת, וזה היפך ממה שכתבתי, מכל מקום לענ"ד צריך לחקור אם אין הדבר כמו שכתבתי (ועכ"פ אם אין מקום לחשוש לזה), כי לפענ"ד כיון שבית הקברות הוא במקום מדרון הרי הגשמים סוחפים העפר מראש ההר עד לשיפולו וכל שהוא במדרון מתגלה ולא מתכסה (וכן עינינו רואות בביה"ק בצפת שהוא במקום מדרון ובכמה מקומות סחפו הגשמים את העפר מעל הקברות ונגלו עצמות המתים רח"ל), ואם כי לשון הרשב"ם בב"ב דף קמ"ו ע"א גבי מעפר כרמים לכרמו מסייע לכ"ת, שכתב שם דעפר כרמו של העני נופל למטה בכרמים של עשירים שהם במקום טוב ומדרון ונוח לעסוק בהם, מכל מקום בקל יש לפרש דאין הכוונה דהעפר (היינו הזבל) נשאר במדרון אלא משום דאדהכי והכי משתבחת הקרקע, וגם שמתוך שנוח לעסוק במקום מדרון יש ביד הבעלים לעשות פעולות שישאר העפר בכרמם.

והשתא דאתינן להכי דאין בעצם עשיית השבילין משום בזיון המתים דאדרבה כבוד הוא להם, הרי אף אי יתיבנא להרב הנ"ל גוף סברתו ונימא דעל כל פנים לענין איסור הדריסה מצד בזיון המת הוא עשיית השבילין כדריסה דרך קבע, מכל מקום כיון שעשיית השבילין יש בה משום כבוד המתים אי אפשר לאסור ההליכה עליהן, דאם אתה אוסר ההליכה הרי אתה כאומר שלא לעשות השבילין (דבלא היתר ההליכה לא יהי' מוצא לכסף הנצרך), והרי זה דומיא שכתב הר"ן סוף"ק דכתובות (בד"ה ההוא ארוס) לגבי ספק ממזר דאם אתה פוסל העובר משום ספק ממזר אף הוא לבו נוקפו ופורש ממנה ואפילו לגבי ולד כדיעבד דמי יעו"ש הענין.

אכן מה שיש לדון הוא שע"י החפירה לשם עשיית השבילין והמדריגות הרי יתלשו עפר וישתמשו בו לצורך העבודה ובזה יש הנאה לחיים מגוף העפר שעל ידו נשלם חפצם ורצונם לעשות אותן השבילין, וגם הנאת ממון יש כאן, ובזה קשה להתיר מדין ספק ספיקא (ספק יש שם קבר

ספק אין ואת"ל יש שם דילמא אין הלכה כהר' ישע"י), מפני שיש לחשוש שהפועלים יחפרו ויגיעו אלי קבר בודאי וכבר ידוע הוא שהעפר שהוציאו משם אסור הוא בהנאה ואפילו הכי ישתמשו בו ויהי' במקום מסויים וניכר (ומשום ספק דילמא אין הלכה כהר' ישע"י הא הוי ספק דאורייתא, ויעוין בתשובת הרעק"א הנ"ל שלא התיר מכח דילמא אין הלכה כהר' ישע"י ומכח דעת שו"ת הרשד"ם דדוקא מת עצמו אסור בהנאה מדאורייתא אבל תשמישי מת וקבר אסורין רק מדרבנן, ורק שצירף זאת לסניף להתיר מכח דהי' שם ספק ביטול, וזה אינו שייך בנידון דידן כמו שאכתוב בסמוך), ועוד שלפי תיאור תכונת ביה"ק שכתב כ"ת הרי הדבר כודאי שלאורך כל השבילין והמדריגות המתוכננים יש שם עכ"פ קבר באיזה מקום, וא"כ אף שכל כמות עפר בפני עצמה יתכן להתירה מכח ספק ספיקא, אבל להתיר כל העפר מכח ס"ס אי אפשר דבזה ודאי עבדינן איסורא וזה עוד גרע מדברי תוס' בנדה כ"ט ע"א ד"ה תשב יעו"ש (דבשלמא מה שכתבתי לעיל לענין איסור הנאה שבההליכה ע"ג הקברים דבמקום דלא הוי אלא ספק קבר יש להתיר מכח ספק ספיקא, היינו משום דיש לומר דלעולם כל ההולך באותו מקום איתרמי לי' שלא הלך ע"ג קברים אלא דילג מעליהם, אבל לענין איסור הנאה מן העפר בזה שמשתמשין בו לעשות שבילין ומדריגות, שהנאה זו מתקבצת מכל העפר יחד, זאת אין להתיר מכח ס"ס כיון שיש לומר דבתוך כללות העפר יש עפר שנלקט מע"ג קבר).

ואי משום ביטול ברוב, היינו דנימא דכללות העפר הנחפר יש בו רוב היתר וממילא יתבטל בו העפר האסור, הרי אין אנו יודעים כלל שיש כאן רוב היתר ומה ביטול שייך כאן (ומה שצירף רעק"א בתשובה הנ"ל סברת ספק ביטול, זה הוא בנידון דידי' דהי' שם סברות לומר דרוב העפר הוי עפר המותר, יעוין שם, משא"כ נידון דידן דאין לנו שום סברא ורגלים לדבר לומר דיש רוב היתר בעפר הנחפר), ואם להרבות עליו עפר ממקום אחר וע"י זה לבטלו הרי אנו נוגעים בדינא דאין מבטלין

לכבוד המתים וגם יבקש מחילתם בסיום העבודה, זה הנלע"ד ויעזור השי"ת שבמהרה יקיצו וירננו שוכני עפר.

ובענין נטיעת העצים לפענ"ד אין ליטע בתוך ביה"ק מטעם חוקות הגוי (ויוכל כ"ת לתלות הדבר במנהגי צפת אם כך יתקבלו דבריו יותר), אבל בתור גדר מסביב לביה"ק לפענ"ד אין טעם לאסור בשאין האילנות מאהילין על הקברים. **דברי ידידו הדו"ש**

עתה בשנת תשס"א מצאתי בשו"ת משיב דבר מהנצי"ב ז"ל בסוף חלק יו"ד שכתב לענין הליכה על הקברות דיש בזה משום בזיון המתים מיהו באקראי לעבור שרי כמש"כ הרשב"ם ב"ב ק"א ע"א ד"ה הא קמיתדשי, מיהו עדיין יש בזה איסור הנאה משום דהוי תלוש ולבסוף חברו, ומסיק דהשו"ע פסק דתלוש ולבסוף חברו כמחובר דמי ואע"ג דהרמ"א בסי' שס"ד הביא דעת הר' ישעי' אינו אלא דלכתחילה ראוי להחמיר דנ"מ דאם אפשר להזהר שלא לילך גם באקראי על קברות ראוי להזהר אבל לצורך מצוה אין לחוש וסומכין על דעת השו"ע, עכ"ד. (ויעוין נמי בשו"ת ^{אוצר החכמה} אמרי יושר הנ"ל).

והנה לא ידעתי למה לא הזכיר דברי הט"ז שהבאתי בריש דברי ועל כל פנים מסברת עצמו פשיטא לי' דמדברי הרשב"ם הנ"ל אין רא' אלא לענין איסור בזיון המתים ולא לענין איסור ההנאה, והרי זה כמו שכתבתי בעזה"י, ולענין החשש לדעת הר' ישעי' ז"ל הנה מצינו ברבים מן האחרונים שחששו לדעה זו (וכבר כתבתי לעיל בד"ה אכן מה שיש, מדברי הרעק"א), ועיקר ההיתר לילך על הקברים באקראי הוא משום דהנאת ההליכה אינה הנאה גמורה ואינה אסורה אלא מדרבנן ובהא יש לסמוך על החולקים על הר' ישעי' כמו שכתבתי לעיל בד"ה אבל על כל פנים.

איסור לכתחילה (ויש להוסיף בזה דאפילו נימא כמו שכתב המל"מ בפ"ד מהלכות אבל הכ"א בסוף ד"ה וראיתי לרבינו, לצדד דעת הרמב"ם דסבירא לי' דאיסור הנאה אפילו ממת עצמו אינו אלא מדבריהם יעו"ש (או כדעת הרשד"ם הנ"ל דעכ"פ קבר המת אינו אסור בהנאה רק מדרבנן), מכל מקום אי אפשר להוסיף על העפר המעורב ולבטל האיסור ברוב היתר, דהרי בענין הוספה על איסור דרבנן המעורב כבר להביאו לכלל רוב היתר סותר המחבר ז"ל לכאורה דברי עצמו, שבאו"ח סי' תרע"ז ס"ד לענין נר חנוכה הביא דעת האוסרים ^{אוצר החכמה} וביו"ד סי' צ"ט ס"ו הביא דעת המתירים יעו"ש במפרשים, ^{אמנם} לנכון תירץ בחות דעת ביו"ד שם דשאני נר חנוכה דאיסור הנאה הוא ועצם ריבוי ההיתר וביטול האיסור הוא איסור הנאה שנהנה במה שמתרבה ההיתר יעו"ש (ובזכרוני שבספר בית הלוי עה"ת מהרב מבריסק ז"ל בקונטרס על עניני חנוכה ^{אוצר החכמה} שבסוף הספר כותב כן מדעת עצמו, וחידוש על גדול כמוהו שלא זכר שכבר קדמו החו"ד), וא"כ גם בנידו"ד דהוי איסור הנאה אין להרבות על העפר המעורב.

ועל כן לפענ"ד יש להזמין מראש עפר מבחון כפי הנצרך ולהעמיד אדם יר"ש שיהי' נוכח בכל עת העבודה והוא יקפיד דכל עפר שמוציאין משטח ביה"ק יושם במקום מיוחד אשר אין לחשוש שיבואו בו לידי תקלה (אפשר לחפור בור בסמוך לביה"ק ולטמון שם העפר היוצא מביה"ק ועל מקום זה יש להעמיד איזה מצבה או סימן אחר), ואם ח"ו יגיעו החופרים למקום שיש בו קבר בודאי, יחזרו ויכסו הקבר בדרך כבוד ויטו השביל משם אל מקום אחר, דאף שכתבתי להתיר עשיית השביל משום דהוי כבוד למתים מכל מקום כשאפשר להטות השביל למקום אחר אין לעשותו ע"ג הקבר, ואותו הממונה שיעמיד כ"ת (או כ"ת עצמו) ימסור מודעה בתחילת העבודה שהכל נעשה

